

De Randstad een hogedrukpan

Auteur(s):

Kemper, N.J.

Pellenburg, P.H.

N.J. Kemper is werkzaam bij de Vereniging van Kamers van Koophandel en Fabrieken te Woerden, P.H. Pellenburg is verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zie ook Bedrijvendynamiek 1996, oprichting en opheffing van bedrijven in Nederland, Vereniging van Kamers van Koop-handel, Woerden, 1997, en N.J. Kemper, Ruimtelijke dyna-miek, in: W. van der Velden en E. Wever (red.), Nederland is meer dan de Randstad, Rabobank, Utrecht, 1995.

Verschenen in:

ESB, 82e jaargang, nr. 4112, pagina 508, 25 juni 1997

Rubriek:**Trefwoord(en):**

ruimtelijke, regionale, economie

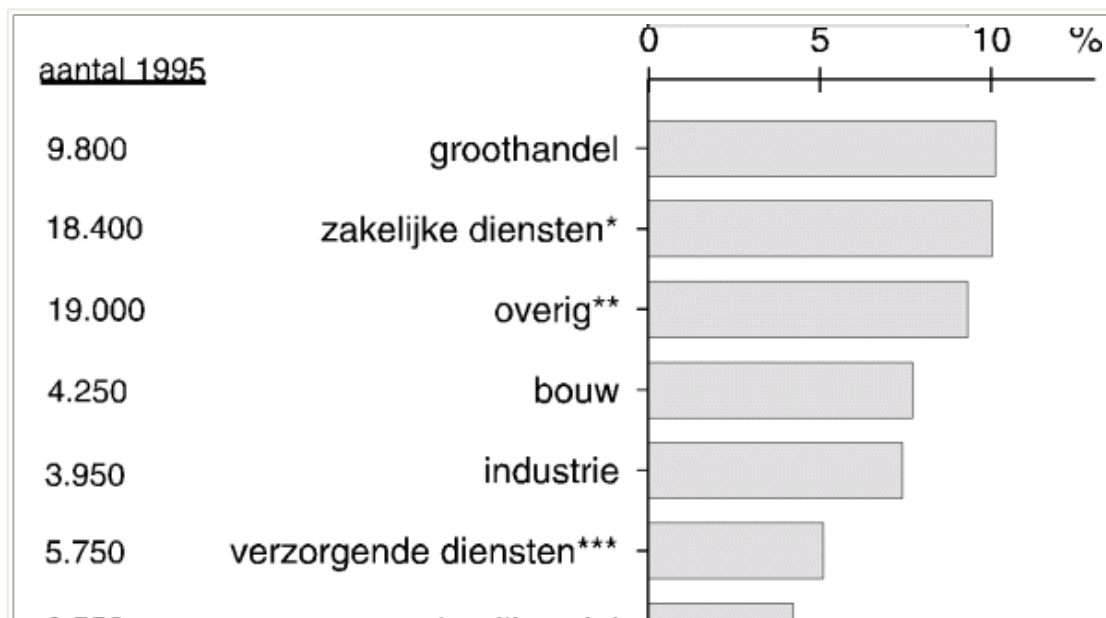
In 1995 werd gerapporteerd dat een groot aantal bedrijven de Randstad verlaat. In dit artikel wordt een overzicht geboden van de bedrijfsverplaatsing in de periode 1994-1995. Het aantal bedrijfsverplaatsingen in Nederland is in deze periode sterk gestegen. Steeds meer bedrijven verlaten de Randstad. Opmerkelijk is de aantrekkingskracht van Noord-Brabant als vestigingsprovincie.

In Nederland wordt al gedurende langere tijd veel onderzoek naar bedrijfsmigratie gedaan. Wat de drijvende krachten achter bedrijfsverplaatsingen zijn is daardoor goed bekend. Het gaat om een samenspel van redenen om de oude locatie te willen (of moeten) verlaten, redenen om dat juist niet te willen, en keuzemotieven voor de nieuwe locatie. Gebrek aan uitbreidingsruimte is 'push'-factor nummer één, en problemen met bereikbaarheid een goede tweede. Als 'pull'-factoren spelen dezelfde twee factoren weer een hoofdrol, en dan zijn ze ongeveer even belangrijk. De derde hoofdvariabele in de verklaring van bedrijfsmigratiebewegingen is de arbeidsmarkt, in die zin dat de wens het personeel te behouden 'keep'-factor nummer één is ¹. In de praktijk werkt deze factor zo dat wanneer eenmaal tot verplaatsing is besloten, de ondernemer altijd probeert de afstand zo kort mogelijk te houden, zodat het personeel niet hoeft te verhuizen. Met de groei van het aantal tweeverdieners-huishoudens wordt deze overweging nog belangrijker.

Bedrijfsverplaatsingen nemen toe

Deze factoren bij elkaar hebben ertoe geleid, dat het aantal bedrijfsverplaatsingen in 1994-'95 met maar liefst 16,7% gestegen is ten opzichte van 1992-1993, aanzienlijk meer dan in de voorgaande jaren ². Deze groei bevestigt de hypothese, dat het aantal bedrijfsverplaatsingen mede samenhangt met het verloop van de conjunctuur. Bij de 135.000 bedrijfsverplaatsingen in de jaren 1994 en 1995 ging het om 360.000 arbeidsplaatsen.

In [figuur 1](#) is weergegeven, hoe mobiel de verschillende sectoren zijn. De meest mobiele bedrijven zijn evenals in voorgaande jaren te vinden in de groothandel en de zakelijke diensten. Het percentage bedrijven dat per jaar verplaatst is hier gestegen tot 10%. Ook de categorie 'overig' is beweeglijk; het gaat hier vooral om bedrijven in de sfeer van financieel beheer ³. In de detailhandel en de verzorgende diensten ligt de verplaatsingsfactor slechts op 4 à 5%. De totale verplaatsingsdynamiek bedraagt nu 7,9, tegenover 7,4 in 1993.

6.550

detailhandel

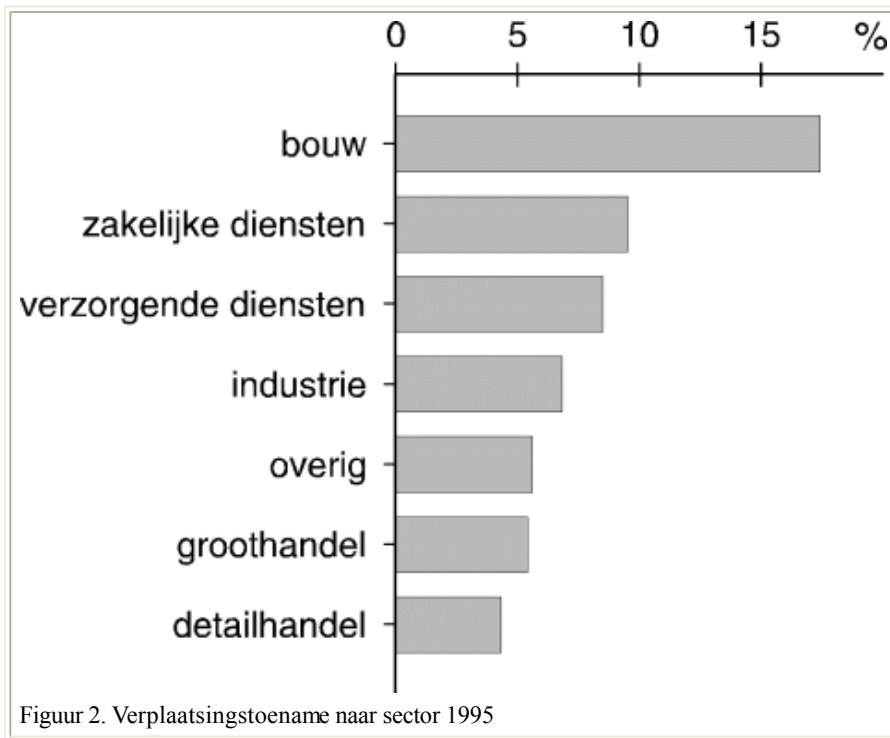
67.700

* Transport, opslag, communicatie, bank- en verzekeringswezen, zakelijke dienstverlening; ** vooral financieel beheer; *** horeca, sport, recreatie, makelaardij, wasserij/stomerij, kappers, schoonheidsverzorging e.d.

Figuur 1. Bedrijfsverplaatsingen naar sector aantal (links), verplaatsingsfactor (rechts)

Vooraf in de bouw ⁴ en in de industrie is de verplaatsingsgeneigdheid in 1995 hoger dan voorgaande jaren (figuur 2). Opmerkelijk is de geringe verplaatsingsgroei in de detailhandel (4,3%), die in 1993 het dubbele bedroeg (8,6%). Het is heel goed denkbaar dat de onzekerheden rond de effecten van de nieuwe winkelsluitingswet bij de detaillisten tot voorzichtigheid heeft geleid bij nieuwe plannen. Het sectorale patroon is tegengesteld aan de situatie in 1992-'93. Waren het toen, bij dalende conjunctuur, de stuwende sectoren die terugliepen terwijl de verzorgende sectoren nog stegen, in de periode 1994-'95 zijn het de stuwende sectoren die weer stijgen terwijl de verzorgende sectoren nog teruglopen.

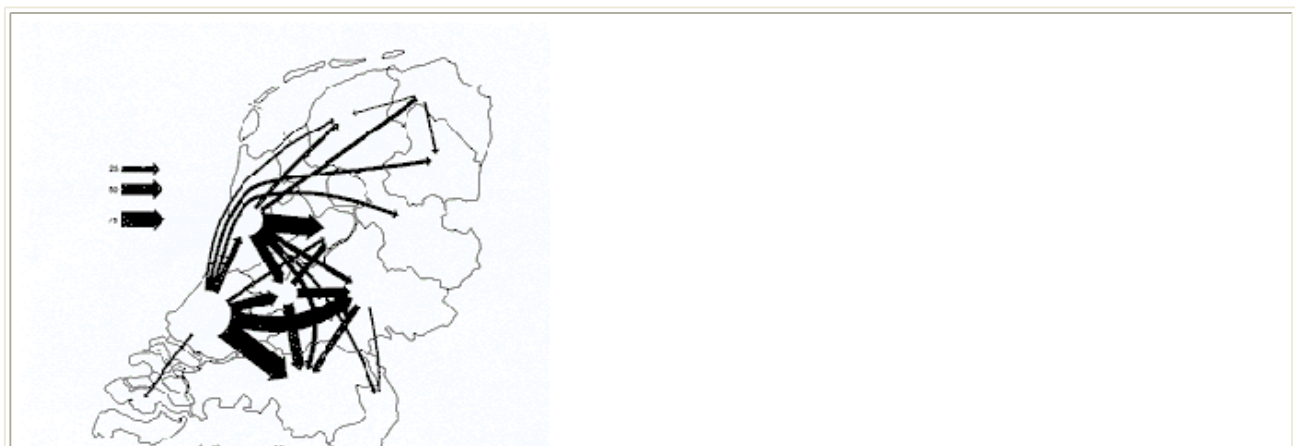

Figuur 2. Verplaatsingstoename naar sector 1995

In dit artikel richten we ons op de verplaatsingen van de 'stuwende' sectoren (industrie, groothandel, zakelijke diensten) tussen provincies. Bij deze verplaatsingen gaat het in totaal om 17.000 arbeids-plaatsen: 3.400 in de industrie, 5.800 in de groot- handel en 7.800 in de zakelijke diensten.

De beweging: weg uit de Randstad

Al enige jaren lijkt er sprake te zijn van een 'vlucht uit de Randstad'. Uit de cijfers voor de periode 1994-'95 blijkt dat het vertrek uit de Randstad verder toe-neemt. De grootste verhuisstromen lopen nog altijd tussen de Randstadprovincies onderling en naar de onmiddellijk aangrenzende provincies (figuur 3). Niet onaanzienlijke verplaatsingsbewegingen gaan nu echter ook vanuit Noord-Holland naar Noord- Brabant en Limburg, en omgekeerd vanuit Zuid-Holland naar de provincies in het noorden en oosten des lands. De periferie raakt bij het overlooppocess van de kernregio betrokken! Alleen Groningen valt (nog?) buiten dit beeld.

Groningen	0	-1	2	1	2	16	-3	3	4
Friesland	-3	-1	-4	-6	-5	-8	-1	-3	-8
Drenthe	-2	-4	1	-2	-2	-4	-1	-5	-11
Overijssel	-2	0	-3	-3	2	4	-2	-6	-10
Flevoland	-4	-12	-13	-3	-29	-55	-3	-6	-8
Gelderland	-7	-18	-17	-8	-11	-7	-8	-18	-45
Utrecht				-8	-19	-23	-5	-18	-30
N-Holland	8	19	23				2	2	-31
Z-Holland	5	18	30	-2	-2	31			
Zeeland	0	1	-2	-2	3	1	-1	-6	-6
N-Brabant	2	-26	-24	1	-12	-10	-14	-33	-48
Limburg	-3	-1	3	-8	-3	-4	4	-2	1
Totaal	-5	-23	-3	-38	-75	-59	-32	-91	-191

IND = industrie, GH = groothandel, ZD = zakelijke diensten

Utrecht

Opvallend is dat de provincie Utrecht zich nu definitief heeft gevoegd in het (vertrek)beeld van de Randstad. Het vestigingsoverschot in de jaren 1988-'91 (+90) is duidelijk omgeslagen in een vertrekoverschot (-30). De krappe bedrijfsterreinsituatie in de provincie Utrecht zal hier mede debet aan zijn.

De provincie Utrecht verliest in de industrie, de groothandel en de zakelijke diensten vooral bedrijven aan Flevoland en Gelderland en in de groothandel en de zakelijke diensten ook aanzienlijke aantallen aan Noord-Brabant. Maar Utrecht ontvangt ook nog altijd bedrijven uit Noord- en Zuid-Holland in alle drie de sectoren. Per saldo bestaat het vertrekoverschot van de provincie Utrecht daardoor vooral uit groothandelsbedrijven. Opvallend is de sterke toename van het aantal groothandelsbedrijven dat vertrekt naar Noord-Brabant (1992-'93: 1; 1994-'95: 26).

Toch krijgt Utrecht er nog steeds arbeidsplaatsen uit andere provincies bij, zelfs in de groothandel. De bedrijven die uit Utrecht vertrekken hebben minder arbeidsplaatsen, dan de bedrijven die zich in Utrecht vestigen.

Noord-Holland

Evenals voorgaande jaren zijn het vooral Noord- en Zuid-Holland die bedrijven verliezen. In Noord-Holland is het vertrekoverschot nog gestegen. De industriële bedrijven in Noord-Holland vertrekken naar bijna alle andere provincies, zelfs Limburg profiteert hiervan. De groothandel en de zakelijke diensten uit Noord-Holland trekken vooral naar Flevoland en Utrecht en in mindere mate ook naar Gelderland. De belangstelling voor Noord-Brabant neemt toe. Noord-Holland ontvangt per saldo nog altijd zakelijke diensten uit Zuid-Holland.

Noord-Holland heeft in de periode 1994-'95 beduidend minder vertrokken werkgelegenheid dan in de voorgaande periodes. Dit is vooral te danken aan een kleiner vertrek van arbeidsplaatsen in de industrie en de zakelijke diensten. De groothandel vertoont wel een flinke toename van het aantal vertrokken arbeidsplaatsen.

Zuid-Holland

In Zuid-Holland is het vanouds grote vertrekoverschot licht gedaald. Ook van hieruit vertrekken de industriële bedrijven in alle richtingen, maar vooral naar Noord-Brabant en Midden-Nederland. Flevoland is bij de Zuid-Hollandse bedrijven minder in trek, wel bestaat er belangstelling voor Drenthe en Overijssel, vooral bij de zakelijke diensten. Het valt aan te nemen dat het woonmilieu bij deze keuze een belangrijke rol speelt. De meeste bedrijven vertrekken echter naar Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant. Het vertreksaldo van de groothandel naar Utrecht en Gelderland is verdubbeld ten opzichte van 1992-'93. Daarentegen is het vertreksaldo van zakelijke diensten naar Utrecht meer dan gehalveerd. Het aantal vertrokken arbeidsplaatsen stijgt nog voortdurend.

Het beeld van de rest van Nederland

Groningen

De provincie Groningen toont in de periode 1994-'95 een toegenomen vertrek uit de provincie, vooral van zakelijke diensten. Groningen verliest meer bedrijven aan Gelderland en Noord-Holland. In de industrie is het vertrekoverschot juist omgeslagen in een vestigingsoverschot. Wat betreft de werkgelegenheid is er juist een klein vestigingsoverschot, vooral door de industrie.

Noord-Brabant

De tegenhanger van Groningen is Noord-Brabant, waar het vestigingsoverschot sterk is toegenomen van 130 naar 200. In tegenstelling tot voorgaande jaren zijn het vooral de groothandelsbedrijven en zakelijke diensten die naar Noord-Brabant trekken. In beide sectoren is het vestigingsoverschot verdubbeld, terwijl dit voor de industrie daalt. Men zou kunnen concluderen dat Noord-Brabant bezig is haar imago van industrieprovincie te overstijgen.

Voor de immigratie uit Gelderland, Utrecht en Noord-Holland is sterk gestegen. De immigratie uit Zuid-Holland is licht teruggelopen. Dit is een opmerkelijke omslag, omdat Noord-Brabant tot nu toe vooral fungeerde als overlooptgebied voor Zuid-Holland. Er is een zuidwaardse stroom op gang gekomen vanuit midden-Nederland naar Noord-Brabant.

Noord-Brabant is de belangrijkste ontvangst-provincie voor de werkgelegenheid, het aantal ingekomen arbeidsplaatsen is verder

gegroeid. Het aantal ontvangen industriële arbeidsplaatsen is weliswaar gehalveerd, maar het aantal ingekomen arbeidsplaatsen in de groothandel en de zakelijke diensten is ongeveer verdubbeld.

Friesland en Drenthe

Het vestigingsoverschot van Friesland en Drenthe is gestegen. In beide provincies stijgt zowel de immigratie als de emigratie, maar de immigratie stijgt sneller. Daarbij gaat het vooral om zakelijke diensten. In Friesland is het vestigingsoverschot in de groothandel afgenomen, maar in de industrie juist gestegen. De groei komt vooral uit Noord- en Zuid-Holland. Het gevolg is een lichte winst aan arbeidsplaatsen.

Overijssel

Overijssel heeft een migratie-evenwicht, waarbij er wat groothandelsbedrijven bijkomen, maar zakelijke diensten vertrekken. De immigratie en de emigratie zijn in de periode 1994-95 in dezelfde mate gestegen. De instroom uit Zuid-Holland neemt toe, maar het vertrek naar Noord-Brabant stijgt ook. In Overijssel is het vestigingsoverschot werkgelegenheid omgeslagen in een vertrekoverschot.

Flevoland

Flevoland heeft een hoog vestigingsoverschot, maar het neemt nauwelijks nog toe. Wel is er een stijging in de zakelijke diensten, maar die wordt gecompenseerd door een daling in de industrie. Met name de overloop uit Gelderland is duidelijk afgenomen, evenals die uit Zuid-Holland. In de instroom vanuit Utrecht en Noord-Holland zit nog wel groei. Bij elkaar leidt dit tot een duidelijk lagere toename van de werkgelegenheid dan in de voorgaande periode.

Gelderland

Gelderland toont, na een lichte terugval in de vorige periode, in 1994-'95 weer een duidelijke groei. Met name het vestigingsoverschot in de groothandel, dat in 1992-'93 zeer laag was, heeft zich weer hersteld. Eenzelfde herstel zien we in de industrie. De zakelijke diensten tonen echter een teruggang, na de sterke stijging in 1992-'93. De saldotoename komt vooral uit de provincies Noord- en Zuid-Holland. Het vertrek naar Flevoland neemt af, maar daar staat een opvallende toename van vertrek naar Noord-Brabant tegenover. Alles bij elkaar leidt dit tot een vestigingsoverschot aan arbeidsplaatsen, nadat er in de vorige periode een terugval was geweest.

Zeeland

Zeeland heeft in 1994-'95 per saldo minder bedrijven ontvangen dan in de periode daarvoor. Dit wordt vooral veroorzaakt door de zakelijke diensten, maar ook door de industrie. De emigratie is veel sterker gestegen dan de immigratie. Met name het vestigingssaldo uit Zuid-Holland en Gelderland is gedaald. Het positieve werkgelegenheidssaldo is omgeslagen in verlies.

Limburg

Limburg heeft door de jaren een vrij evenwichtig migratiepatroon laten zien. Het gaat zelden om grote overschotten of tekorten. De saldogroei is in 1994-95 iets gedaald, met name door de groothandel en de zakelijke diensten. Er is een toename van de instroom uit Utrecht en Zuid-Holland en vooral ook uit Gelderland.

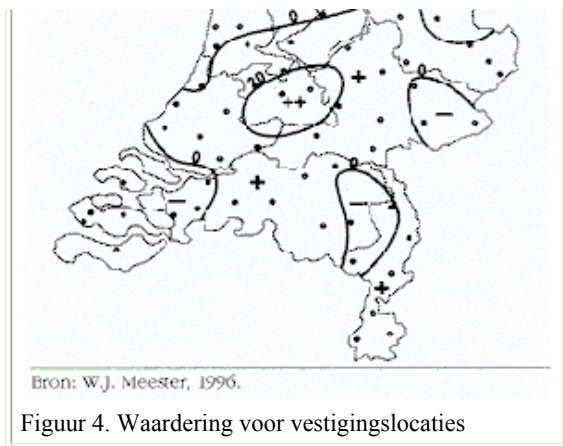
Waardering voor locaties

De overtuiging groeit dat bij locatiekeuzes in de praktijk een wisselwerking optreedt tussen 'harde' factoren zoals aard en omvang van het pand en bereikbaarheid per auto c.q. openbaar vervoer, en 'zachte' factoren zoals herkenbaarheid en representativiteit van het pand, en het imago van de omgeving. Tot de 'zachte' vestigingsfactoren behoort zeker het imago van plaatsen en gebieden, oftewel de subjectieve vestigingsvoorkeur van ondernemers.

De basis van de meting van vestigingsvoorkeuren is een enquête onder een representatieve steekproef van 1800 zelfstandige bedrijven met tien en meer werkzame personen in de sectoren industrie, groothandel, transport en zakelijke dienstverlening (respons 40%). De peiling van vestigingsvoorkeuren die eind 1993 plaatsvond toonde een dalende voorkeur voor de Randstad en stijgende voorkeur voor de gebieden daaromheen, hetgeen goed aansluit bij de feitelijk geconstateerde bedrijfs-migratiebewegingen. Alleen Flevoland toont een duidelijke 'mismatch', d.w.z. wél sterke instroom van bedrijven maar een onmiskenbaar dalende vestigingsvoorkeur. Onze jongste provincie is kennelijk een vestigingsgebied 'tegen wil en dank': te aantrekkelijk om te mijden, maar niet van harte gekozen.

Sinds eind 1993 heeft geen nieuwe peiling van vestigingsvoorkeuren plaatsgevonden. Wel voerde Meester een interessante secundaire analyse uit op de resultaten van de peiling uit 1993 ⁵. Hij corregeerde de waarderingen die ondernemers in 1993 aan zeventig in Nederland onderscheiden vestigingsplaatsen gaven voor het zogenaamde 'nabijheidseffect', dat is het verschijnsel dat ondernemers sterk geneigd zijn plaatsen in de eigen omgeving veel hoger te waarderen dan plaatsen op grotere afstand. Door aldus het verband tussen afstand en waarde-ring te elimineren wordt als het ware de 'echte vestigingsvoorkeur' zichtbaar. [figuur 4](#) laat deze voorkeuren zien.

Primaire kenmerken zijn het verschil tussen een hoger gewaardeerde zuidelijke en lager gewaardeerde noordelijke helft van het land, en een uitgesproken voorkeur voor vestiging in de centrale provincie Utrecht. Opmerkelijk is echter de gevoelsmatige 'afwijzing' door ondernemers van Zeeland, de Achterhoek en de grensregio van Noord-Brabant en Limburg. Bij de stad Groningen is het omgekeerde het geval. Nu zij door Meesters berekening is 'bevrijd' van het afstandsnaadeel blijkt er ineens een positief gevoel voor Groningen over te blijven! Een beloning voor de met volharding gevoerde promotiecampagne 'Er gaat niets boven Groningen'? Helaas tonen de migratiecijfers dat dit zich nog niet vertaalt in een positief vestigingssaldo.

De voor afstand gecorrigeerde waarderingen tonen verschillen per bedrijfssector. De industrie waardeert de zuidelijke en oostelijke grensgebieden hoog, en de groothandel heeft sterke voorkeur voor centraal Nederland. Bedrijven in de zakelijke diensten hebben volgens Meester grote waardering voor plaatsen met een functie als regionaal of nationaal kantorencentrum, zoals Groningen, Zwolle, Utrecht, Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven en Maastricht.

Ruimtelijk-economisch beleid

Zowel de groei van de bedrijfsmobiliteit als de toenemende trek uit de Randstad onderstrepen het belang van voldoende ruimte voor bedrijven en wegen, omdat beide direct aangrijpen op de belangrijkste push- en pull-factoren, in casu bedrijfsruimte en bereikbaarheid. Maar het oplossen van de bereikbaarheids- en ruimteproblemen in de Randstad wordt natuurlijk wél steeds duurder, wat de vraag oproept of alles wel daar moet blijven gebeuren.

Essentieel voor het besluitvormingsproces over de ruimtelijk inrichting van Nederland na 2010 is allereerst een keuze tussen verdere verdichting van de Randstad, met meer open ruimte in overig Nederland enerzijds, en een ontlasting van de Randstad, met meer verspreiding van economische activiteiten over Nederland anderzijds. In het eerste model blijft er grote druk op het groene hart, ten gunste van groene ruimte in overig Nederland. In het tweede model wordt het groene hart ontlast, maar verdwijnt er rust en groen in Nederland buiten de Randstad.

Er zijn ook grenzen aan de opvangmogelijkheden van Gelderland en Noord-Brabant. Noord-Nederland biedt meer ruimte. In het tweede beleids-model zou de overheid zich er op kunnen richten, bedrijvigheid in toenemende mate in Noord-Nederland te accommoderen ⁶. Daarbij moet men zich realiseren dat het niet gemakkelijk is om bedrijven te sturen in een voor hen ongewenste richting. Dit is gebleken bij het niet-geslaagde overloopbeleid van bedrijven naar Noord-Holland-noord. De overheersende autonome verplaatsingsrichting is zuid-oost. Het zal daarom moeilijk zijn een substantiele verplaatsingsstroom naar Noord-Nederland, op gang te krijgen. Dit lukt alleen als er noord-oostelijk van de Randstad een sterke 'trekker' komt. Daarvoor lijkt maar één middel effectief en dat is de vestiging van een tweede nationale luchthaven in Flevoland of het Markermeer, samen met een hogesnelheidslijn naar Groningen.

Conclusies

De druk naar buiten vanuit de Randstad wordt, afgemeten aan het verloop van het bedrijfsmigratie-proces, steeds groter. Dit is te zien aan het negatieve worden van de bedrijfsmigratiebalans voor Utrecht, het oplopen van de bedrijfsmigratiesaldi in Noord-Brabant en Gelderland, en de lichte stijging van de immigraties in de noordelijke provincies die het dichtst bij de Randstad liggen. Groningen gaat qua migratiesaldo achteruit en de situatie van Zeeland en Limburg is niet beter geworden. De positie van Overijssel is onduidelijk; gelet op haar ligging ten opzichte van de Randstad zou hier een grotere instroom verwacht mogen worden dan feitelijk optreedt.

De Randstad lijkt op een hogedrukpan waarin de druk oploopt. Het ruimtelijk beleid reageert daarop door stenen op het deksel te stapelen. Maar het deksel kleppert en langs de rand ontsnapt de stoom, in de vorm van bewoners en bedrijven, naar Gelderland en Noord-Brabant. Dit kan ondervangen worden door een gericht overdrukventiel te creëren in de richting noord-oost, waarlangs de Randstad stoom kan afblazen. Een tweede nationale luchthaven in centraal-Nederland kan deze uitlaatklep helpen vormen. Een luchthaven in de Noordzee zal de druk in de Randstad verder opvoeren

1 P.H. Pellenburg, Bedrijfsverhuizingen als teken van ruimtelijke dynamiek in het bedrijfsleven. In: W. van der Velden en E. Wever (red.), *Nederland is meer dan de Randstad*, Rabobank, Utrecht, 1995.

2 Zie voor de meting over de jaren 1992-1993 N.J. Kemper en P.H. Pellenburg, Een vlucht uit de Randstad?, *ESB*, 17 mei 1995, blz. 465-469.

3 De groep 'overig' is in deze rapportage duidelijk groter dan in voorgaande publicaties, doordat bij de overgang naar de nieuwe SBI '93-indeling de sector financieel beheer hieronder valt (in plaats van onder de zakelijke diensten).

4 Ook dit is een gevolg van een wijziging in de SBI-indeling, namelijk dat de zeer mobiele klusjesbedrijven zijn overgegaan van de verzorgende diensten naar de bouw.

5 W.J. Meester, Afstand en waardering van vestigingsplaatsen, in: P.H. Pellenbarg, F. Schuurmans en J. de Vries (red.), *Reisgenoten*, Liber amicorum prof. dr. W.J. van den Bremen, Nederlandse Geografische Studies, nr. 214, Utrecht/Groningen, 1996, blz. 271 -285.

6 F.J. Sijtsma e.a., *Ruimte te over, ruimte tekort*, Stichting Ruimtelijke Economie, Groningen 1996.